

Průvodce možnými budoucnostmi české společnosti

Muller, Karel

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Muller, K. (2002). Průvodce možnými budoucnostmi české společnosti. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 38(5), 621-629. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-55863>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

Průvodce možnými budoucnostmi české společnosti
Martin Potůček a kol., Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku,
Centrum pro sociální a ekonomické strategie, FSV UK, Praha 2002, 565 s.

KAREL MÜLLER*

Fakulta humanitních studií UK, Praha

A Guide through the Possible Futures of Czech Society
Review of the Study by Martin Potůček at al., A Guide
in the Landscape of Priorities for the Czech Republic. Centre for Social
and Economic Strategies, Faculty of Social Sciences, Prague 2002, 565p.

Abstract: The paper is an extended review of a publication which presents the results of a two-year foresight project initiated (and funded) by the Government of the Czech Republic and prepared by a wide circle of academic and executive experts. The review follows two aims: (i) to introduce the reader to the structure and complexity of the text and to present the reviewer's evaluation of it, and (ii) to outline the role of foresight studies in modern societies and their specific evolution and current situation in the domestic (academic and political) context. The review appreciates that the preparation of the foresight study was based on the interaction of actors in academic, executive and political spheres who see a stake for themselves in future studies. The critical assessment focuses on the theoretical claims of the study, which suggest understanding current transformations with reference to debates about modernity.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2002, Vol. 38, No. 5: 621–629

Ve své recenzní stati na uvedenou práci se soustředím na dvě otázky. Jednak chci přiblížit obsah práce jejímu možnému čtenáři, a jednak chci zaujmout hodnotící stanovisko k této práci, k jejímu obsahu i významu. Při sledování hodnotícího stanoviska se soustředím zejména na dvě otázky: (i) recenzovanou práci chci zhodnotit v návaznosti na předcházející studie a publikace tohoto autorského kolektivu, a (ii) současně chci poukázat na význam a problémy takto orientovaných prací sociálních věd.

Recenzovaná práce je poslední publikací kolektivu sociálních vědců z Centra pro sociální a ekonomické strategie (CESES). Bezprostředněji navazuje na *Vizi rozvoje* [Vize rozvoje... 2001] a na *Bílá místa* [Bílá místa 2002]. Prvně jmenovaná publikace prezentuje výsledky práce autorského kolektivu od roku 1999, kdy tyto prognostické práce byly zahájeny na základě podnětu Rady vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii. Další jmenovaná publikace je spíše interním materiálem, jenž prezentuje výsledky odborné diskuse (i participace širšího okruhu odborníků) k vybraným tématům *Vize rozvoje* i k připravovanému *Průvodci*, jenž je předmětem této recenze. Spojitost mezi uvedenými publikacemi lze

---

* Veškerou korespondenci pošlete na adresu: Doc. ing. Karel Müller, CSc., FHS UK, U kříže 10, 158 00 Praha 5; e-mail: muellerk@fhs.cuni.cz.

charakterizovat heslem „od teoretické koncepce k jejímu praktickému uplatnění“. Struktura *Průvodce* je výrazně poznamenána tímto záměrem. Publikace je velmi rozsáhlá a heterogenní svou odbornouází, což může činit obtíže čtenáři a omezovat její širší přijetí. Bez takového přijetí však nelze počítat s jejím uplatněním. Jak je zřejmé již ze samotného názvu publikace a úvodních poznámek, mají autoři tuto okolnost a problém na paměti. Jeho řešení odvozují z předpokladu různě profilovaných čtenářů, kterým pak nabízejí způsob, jak publikaci číst. Různé cesty pročítání publikace vlastně podnítily autory k volbě názvu studie jako průvodce pro různě odborně profilované a zainteresované čtenáře. Pro potenciálního čtenáře recenzované publikace to znamená příznivou informaci: rozsah publikace nemusí být chápán jako odstrašující indikace; publikaci si lze osvojovat různými postupy podle zájmu a odborného profilu čtenáře. Tato okolnost také do jisté míry usnadňuje moji recenzní úlohu. Mám možnost se také přiklonit k určitému úhlu pohledu na publikaci, jež vyhovuje mému odbornému zázemí. S ohledem na širší analytických poznatků i specializovaných interpretací je zřejmě využití takové možnosti nevyhnutelné.

Struktura práce představuje další podstatnou otázku, kterou je nutno zmínit s ohledem na můj záměr přiblížit text potenciálnímu čtenáři. Jak je zřejmé ze struktury publikace, vycházejí její autoři z předpokladu, že záměr publikace – nabídnout charakteristiku priorit možného rozvoje ČR – lze zprostředkovat určitým poznávacím způsobem: formulací teoreticko-metodologických východisek; určením „kritéria umožňujícím volbu mezi různými alternativami vývoje“ (s. 11); následnou tematizací polí priorit; specifikací takto obecněji formulovaných priorit do prioritních problémů, které charakterizují identifikované nedostatky ve vztahu k žádoucí podobě prioritního pole; syntetizací prioritních problémů do strategických koncepcí. Metodologicky kombinují autoři analyticko-syntetický a preskriptivní – deskriptivní postup.

První kapitola má normativní (preskriptivní) povahu (s ohledem na předpokládanou deskripci sociálních situací a problémů) a specifikace priorit sleduje analytickou (dekompoziční) cestu, na kterou navazuje syntéza dílčích priorit do obecnějších souvislostí. Obsahově lze zvolený postup parafrázovat následujícím způsobem. Teoreticky lze relevantní skutečnost (možné cesty rozvoje ČR) vyjádřit pomocí modernizačních a civilizačních poznávacích perspektiv, které s podporou některých dalších teoretických koncepcí (kvality a udržitelného života, otevřené společnosti a globalizace) umožňují specifikovat nejzávažnější problémy možného rozvoje ČR; postup sleduje problémovou orientaci – formulace problému, jež je chápán jako zjištěný rozpor mezi aktuální situací a žádoucím stavem (s. 39), je východiskem a klíčovým poznávacím prostředkem studie, neboť takový přístup má umožnit, aby se odborné vědění přiblížilo k praktickému rozhodování.

V prizmatu tohoto teoretického pozadí přechází výklad k další podstatné části (druhé kapitole): specifikaci souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu. Klíčová dimenze (autoři hovoří o kritériálním zakotvení) zvoleného teoretického přístupu je vymezena v pohledu zjišťovaných ohrožení a šancí pro možný vývoj. S odvoláním na vybrané diskuse o moderních společnostech a současných civilizačních problémech lze podle jejich názoru charakterizovat ohrožení jako reflektované meze živelného vývoje lidské civilizace a možností je pak systematicky vyjádřená kvalita života. Napětí mezi těmito faktory vytváří základní poznávací rámec jejich postupu. Projevuje se následně jednak ve

specifikaci zdrojů (potenciálů) možného vývoje a jednak ve vymezení rámcových podmínek jednání (autoři hovoří o formativních regulátorech). Sociální soudržnost, možnosti mobilizace zdrojů vědění, tržně zprostředkovaný rozvoj lidských zdrojů, demografické zdroje (včetně kontextu rodiny, zdraví a bydlení), vnitřní a vnější bezpečnost, životní prostředí a ekonomický rozvoj vymezují oblasti možných potenciálů rozvoje. Těžiště formativních regulátorů pak leží podle autorů v kulturním rámci jednání, ve fungování politického systému a obecněji občanské společnosti, v interakci tržních a netržních forem regulace a ve vlivu legislativních a regulativních rámců EU (související se vstupem ČR do tohoto společenství). Druhá kapitola představuje svým rozsahem (téměř 300 stránek) převažující segment práce. Její obsah pak vytváří základnu pro další kroky při specifikaci možných priorit rozvoje ČR. Čtenář nyní může využít určitou orientaci vyplývající z přehledu o situaci a možnostech rozvoje ČR. V tuto chvíli je nutno poukázat ještě na další okolnost, která je důležitá pro metodický postup práce. Jednotlivé potenciály a formativní regulátory jsou analyzovány v jednotné struktuře (kromě subčásti II.CI o národní kultuře): po pojmovém vymezení a vymezení návaznosti na rámec kvality a udržitelnosti života následuje vymezení strategicky významných bodů, které následuje v určitých krocích – stanovení východisek či trendů, základních principů, strategických pilířů a rozhodovacích uzlů. Důležité je také poznamenat, že tato část má stále povahu standardního odborného textu, jenž je nabízen ke komunikaci mezi odborníky – obsahuje odkazový materiál na použitou literaturu.

Další kapitoly již explicitně směřují k perspektivě praktického rozhodování a rázněji přibližují poznatky uživatelům ze sféry praktického rozhodování. Činí tak ve dvou krocích: nejprve jsou formulovány prioritní problémy v rámci jednotlivých potenciálů a formativních regulátorů a posléze strategické koncepce. Formulace prioritních problémů je podle sdělení autorů výsledkem diskusí v rámci širšího okruhu odborníků, kteří s ohledem na navržený seznam rozvojových problémů (viz *Vize*) a podle uvedené metodiky zdůvodňovali volbu prioritních problémů. Byli vyzváni, aby uplatňovali věcné i hodnotové argumenty a brali v úvahu sociální okolnosti řešení identifikovaných problémů (možné aktéry, možnosti regulace, variantnost řešení). Výraznou úlohu však nadále sehrávali autoři při hodnocení a syntetizaci stanovisek expertů. Strategické koncepce byly zpracovány v návaznosti na prioritní problémy. Kritériem jejich formulace byly zjištěné (pozitivní, negativní) interakce mezi prioritními problémy. Strategická koncepce tedy „zahrnuje společné, koncepčně propojené řešení vícero, resp. celého shluku prioritních problémů .... Jde tedy o pokus syntetizovat pole prioritních problémů“ (s. 411). Tato syntéza pak byla rovněž předložena širšímu okruhu expertů, kteří měli možnost upravit nebo navrhnout nové strategické koncepce. Výsledkem je formulace třiceti strategických koncepcí, které se pohybují v rámci základního obsahového rámce *Průvodce*, avšak některé z nich vycházejí vstříc politické naléhavosti relevantních problémů (např. strategická koncepce důchodové reformy, vzdělávacích příležitostí, dostupného bydlení, boje s korupcí, decentralizace veřejné správy apod.), jiné jsou spíše výrazem normativního a reformního rámce studie (strategické koncepce rozvoje nové ekonomiky, podpory podmínek pro rozvoj a uplatňování otevřené společnosti, občanského a národního sebevědomí, zkompletování politického systému, konsolidace občanského sektoru).

K první části recenze je nutno ještě dodat informaci o páté a šesté kapitole. Pátá kapitola nabízí možnost pohledu na zkoumanou a objasňovanou problematiku pomocí metody makrosociálního mapování. Tento doplněk jistě uspokojí ty čtenáře, kteří důvěřují no-

motetickému pojetí sociálních věd a z něho plynoucí jejich prediktivní úloze. Krajina priorit je zobrazena v topografické podobě a čtenář s touto představivostí bude jistě uspokojen přesvědčivým dojmem tohoto přístupu. Poslední kapitola je však jiné povahy. Iniciuje významný aspekt tohoto projektu: představy o budoucnosti viděné představiteli vybraných krajů. Zatím se nezdařilo zapojit do této iniciativy všechny kraje, a také plně využít jejich možný vklad do tohoto projektu – zformulovat vlastní priority v kritické reflexi priorit zformulovaných CESES. Význam této iniciativy vidím však širěji: umožňuje pomocí tohoto tématu (a projektu) reflektovat důsledky přijatého způsobu decentralizace. Může tím přispět k porozumění důležitému trendu moderního vývoje, jenž spolu s globalizací a proměnami funkcí národního státu posiluje regionální a lokální formy sociálního uspořádání a správy.

Druhou část recenze chci využít ke kritické reflexi této publikace – její teoretické koncepce, metodických přístupů, argumentů. Pozice recenzenta však není snadná. Kritické zhodnocení nemůže být v tomto případě omezeno jen na výklad jednotlivých částí. V této práci jde o určitý celek, k němuž je třeba se vztáhnout. Ten však pokrývá spektrum poznatků různých sociálních věd, což přesahuje rámec specializované odbornosti, která v současnosti představuje převládající rámec odborné činnosti. Jak ostatně potvrzují sociologické výzkumy vědců, jen 10–20 % z nich má schopnost přejímat poznatky jiných oborů a jen nepatrná část z nich je sto využívat dvou i více oborů. Ve vědě stále převládají motivační vzorce disciplinárního členění a jen obtížně se prosazují despecializační, integrativní formy jednání ve vědě [Wallerstein 1998]. Uvedená práce jde proti těmto tradičním vzorcům a musí čelit obtížím při sledování interdisciplinárních přístupů. Toto úsilí bych chtěl ocenit a vzít v úvahu při recenzi. Uvědomuji si tedy náročnost, kterou taková práce klade na recenzenta a profesní omezení, kterým musím čelit. Současně však formuluji tezi, kterou vysvětlím později, že studii nepovažuji jen za dílčí „produkt“, ale spíše za určité poznávací úsilí a arénu rozvoje sociálních věd. Omezení, kterým musím čelit, jsou v tomto pohledu zmírňována, neboť lze předpokládat, že můj úhel pohledu a profesní báze budou doplněny diskusí a poznatky dalších odborníků. K realnosti této predikce se také vyjádřím později.

Jak vyplývá z předcházejícího odstavce, rozdělím kritickou reflexi textu na dvě části. V první části se vyjádřím k publikaci z hlediska mé badatelské a výzkumné zkušenosti. Ta se týká poznatků sociálních studií vědy a techniky, komparativních výzkumů transformace institucí v postsocialistických zemích, na kterých jsem měl možnost se podílet, a teoretické iniciativy orientované na uplatnění koncepcí modernizace při hodnocení transformačních procesů v těchto zemích. V tomto kontextu se vyjádřím jen k určitému okruhu témat studie. V druhé části se pak budu věnovat diskusi ke dvěma problémům, což mně napomůže zaujmout stanovisko k studii jako celku. Předně půjde o ontologické a epistemologické či metodologické otázky sociálních věd, tedy otázky, jak je odborná výpověď o budoucnosti možná a jak ji lze dosáhnout. Druhý problém navazuje na předcházející a týká se vztahu mezi sociální vědou a sociální praxí. Recenzovaná studie je vlastně také výpovědí o tomto vztahu a na tento poznávací efekt bych chtěl upozornit.

Výraznou předností *Průvodce* je jeho teoretické zajištění. Ta je zřejmá, pokud srovnáme tuto studii s předcházející *Vizí*. Evidentně je obtížné dosáhnout efektivní makrosociál-

něvědní výpověď o sociální situaci jen pomocí prognostických metod. Robustní teorie je důležitým předpokladem úspěšnosti takového úsilí. Tento poznatek je viditelně uplatněn v *Průvodci*. Cílem *Průvodce* není však jen makrosociální výpověď, která by zajistila vyčerpávající přehled o společnosti, ale zejména volba priorit, které by se měly stát zdrojem jednání. Pokus o teoretické zajištění studie tak čelí známým obtížím, jak spojit makro- a mikrosociálně vědní pohledy. Autoři zvolili za východisko sociologické koncepce modernizace a pomocí přehledu jejich vývoje i jejich současného stavu se snažili zachytit jen prvně jmenovaný aspekt – aspekt celistvého pohledu na společnost. Ve většině případů zjišťovali jednostrannost modernizačních pohledů na společnost, a proto se přiklonili k pojetí P. Machonina, jenž zapojuje civilizační faktory do konceptu modernizace a hovoří pak o společenské modernizaci. Tím ovšem narůstá význam normativních aspektů v analýze, což může mít výhodu v pochopení možných trendů rozvoje, ale nevýhodu v zastření pohledu na sociální situaci a její dynamiku. Tento důsledek se projevuje i ve studii. Například pohled na strategické koncepce poukazuje na snahu mobilizovat sociokulturní zdroje ve prospěch sociálních změn, avšak o možnostech takové mobilizace existují minimální znalosti.

K interpretaci sociologických koncepcí a jejich využití ve studii mám dvě základní připomínky. S ohledem na radikální kritiku modernity, která je dnes již všeobecně přijímána, není možno rozvíjet, kromě jiného, koncepce modernizace v teleologické perspektivě. Úspěšné – a tedy přijímané, využívané a citované – koncepce modernizace mohou být rozvíjeny maximálně jako teorie středního dosahu. Při jejich využití je užitečné brát také v úvahu jejich „původ“ – v jaké sociologické tradici vznikaly. Tím zjistíme, na jaké hodnotové orientace a kulturní zdroje jsou navázány. Sociálněvědní poznatky vznikající v anglosaské oblasti počítají – většinou implicitně – s určitým kontextem jednání a nemohou být spolehlivě uplatněny např. ve středoevropském kulturním kontextu. Tato diference je např. patrná v diskusi o povaze vědění mezi Giddensem a Beckem (v práci o reflexivní modernizaci, kterou autoři citují); zřetelně z ní vyplývá rozdílné postavení a úloha vědění ve formování moci a sociálního řádu v anglosaských a středoevropských kulturních podmínkách a tedy i poučné poznatky, jak přistupovat k tomuto zdroji v podmínkách ČR.

Způsob interpretace modernizačních koncepcí neodpovídá v některých otázkách mým badatelským zkušenostem. V rekonstrukci teoretických přístupů k modernizaci bych dal přednost poukazu na weberovskou a marxistickou interpretační linii a posléze na Bellovu koncepci postindustrialismu, i když jeho základní předpoklad, že současně probíhající sociokulturní změny jsou stimulovány novým typem industriálních zdrojů, je stále předmětem sporných diskusí. Podle mého názoru Bell byl také prvním, kdo vystihl produktivní význam informací a vědění a nastínil přesvědčivý obraz o sociálních důsledcích této industriální změny. V práci se přečnuje široký proud publikací, které se připojují k pojmu informační společnost – zdůrazňují, že charakterizují povahu změn ve společnosti, avšak fakticky popisují menší či větší soubor dílčích sociálních důsledků informační a komunikační techniky. Z jejich poznatků nelze získat pohled na společnost a její fungování. Autoři meze takového přístupu vlastně dokumentují, když referují o povaze druhé modernizační transformace (s. 23). Z uvedených symptomů nelze složit přesvědčivý obraz společnosti, či sociální situace lidí. Naopak důraz na koncepce reflexivní modernizace a společnosti vědění je oprávněný. Tyto koncepce jsou dnes na Západě vskutku v popředí zájmu sociologů a sociálních vědců, úzce souvisejí s možnostmi interpretace povahy globalizace,

avšak současně je nutno brát v úvahu, že zatím jde spíše o teoretické přístupy, které nejsou ještě „úspěšné“ v poznání všech souvislostí zkoumaných jevů. Je nutno si také všimnout i vlivu sociálněvědních tradic na interpretaci těchto koncepcí. Již výše uvedená Beckova koncepce „rizikové společnosti“ představuje alternativní pohled na vědění, jenž je třeba mít na paměti, pokud chceme interpretovat současné sociální změny pomocí koncepce společnosti vědění.

Druhá připomínka k teoretickému zajištění studie se týká doplňujících koncepcí, které byly uplatněny jako podpora ke koncepci společenské modernizace. Jedná se o teoretické koncepce kvality a udržitelnosti života, otevřené společnosti a globalizace. Tento krok je nejasný ze dvou důvodů: jednak jakákoliv koncepce moderní společnosti nemůže být přijatelná, pokud nezahrne výše uvedené fenomény. Není proto jasné, proč jimi autoři doplňují koncepci společenské modernizace. Přirozeně teorie středního dosahu spíše akcentují vysvětlení forem a způsobů, které umožňují kvalitní život a trvalou existenci společnosti, růst možností jednání a berou také v úvahu faktory globalizace. Je tedy nutno hledat vysvětlení pro vlivy těchto faktorů v jiném pojmosloví? Druhý důvod je pak vyvolán rozporností takto pojatého teoretického vysvětlení. Otevřenost společnosti a kvalita i udržitelnost života mohou stát proti sobě; stejně tak i procesy globalizace mohou sociální rozvoj „otevírat či uzavírat“, zkvalitňovat nebo degradovat, posilovat nebo ohrožovat. Tuto protikladnost lze teoreticky zvládnout jen pomocí celistvější koncepce společnosti, která umožní jí porozumět. Většina uznávaných koncepcí modernity tak činí. Bylo by tedy vhodnější využít spíše koncepcí modernity při interpretaci těchto jevů, než k tomu využívat ad hoc koncepce.

Charakteristika základních souvislostí možného vývoje ČR (druhá kapitola) bude určitě nejzajímavějším textem pro specializované odborníky. Najdou zde v sevrené a strukturované podobě stanovisko k tématům, na která jsou tradičně soustředěny společenskovední bádání a výzkum. Vyjádřím se zde spíše k otázce, jak navazuje tato kapitola na teoretickou část a jak je uspořádána. Již zběžný pohled na citovanou literaturu v jedenácti subkapitolách této části ukazuje, že vazba na navrženou koncepci modernizace je velmi volná. V jednotlivých subkapitolách jsou sice odkazy na díla o modernitě, avšak velmi různorodým způsobem. Ostatně relativně široké pojetí společenské modernizace, navíc doplněné dalšími pohledy, takovou možnost dává. V řadě aspektů se však uvedené modernizační pojetí do jednotlivých kapitol a jejich uspořádání promítá. Zejména je to patrné ve zdůraznění sociálních a sociokulturních aspektů. Vyjadřují evidentně kritickou reflexi první dekády transformačních procesů v ČR, kdy společenská transformace byla orientována na ekonomickou reformu a vyvolala nečekané sociální důsledky. Reagují tak na všeobecnou reflexi vývoje v postsocialistických zemích, jenž ukazuje, že je nezbytné uplatnit celistvější rámec pro reflexi a řešení problémů těchto zemí [Wolfensohn 1999]. To se zřetelně projevuje v uspořádání druhé kapitoly. Ta se orientuje na problémy, které byly identifikovány jako neočekávané důsledky ekonomických reforem, a podle nich specifikuje jednotlivé rozvojové potenciály a regulativní rámce jejich řešení. S tímto pohledem lze souhlasit, pokud by při interpretaci nedocházelo k určité jednostrannosti. Tato je zřejmé zejména v nedocení ekonomických otázek a zejména otázek konkurenceschopnosti ekonomiky. Autoři sice navrhují koncepci nové ekonomiky a společnosti vědění jako prizma pro hodnocení ekonomických problémů, avšak v obou případech jde spíše o teoretické přístupy než o teorie, které by mohly nabídnout spolehlivější pohled na skutečnou situaci. Jak

naznačují diskuse o modernitě, poznání potenciality růstových možností nelze zakládat na kladení ekonomických faktorů proti sociálním, ale na porozumění interakcím (přinejmenším) mezi ekonomikou, státem, industriálními zdroji a potřebou sociálního bezpečí a koheze. I když se ve studii s touto protikladností metodicky počítá, sleduje interpretace často přístup, jenž „nadhodnocuje“ určitou oblast vůči druhé. Pozitivní rysem druhé části je rozlišení mezi potenciály a regulativními formami. Tento přístup skutečně nabízí možnost identifikace možných institucionálních změn – změn, které by zahrnuly jak zdroje a formy organizace jednání, tak i uplatnění dostupných forem sociální koordinace a to vše s pohledem na mobilizující a stabilizující úlohu kulturních zdrojů. Tento přístup poukazuje i na možnost dalšího poznávacího kroku, jenž by zkoumal, jak působí regulativní formy na růst potenciálů a jak růst potenciálů působí na rozvoj regulativních forem.

Nyní bych chtěl přistoupit k druhé části kritické reflexe recenzované studie. Již výše jsem poukázal, že k tomu využiji obecnějšího pohledu na význam prognostické aktivity pro společnost i sociální vědy. Reflexe tohoto problému je podmíněna moji zkušeností ze sociálních studií moderních forem vědění. Vznik a rozvoj prognózování jsou úzce spojeny s touto sociálněvědní oblastí, neboť zde byla již počátkem 60. let minulého století spontánně reflektována skutečnost, že moderní vědění je převládajícím produktivním faktorem společnosti a proto i jeho aktivnější využití umožní předvídaní a ovlivňování možných trendů rozvoje společnosti. V následném desetiletí se započalo s předvídaním rozvoje techniky (*technology forecasting*), neboť právě technika byla pochopena jako oblast, kde se nejvýrazněji prosazuje dynamika a směry rozvoje vědy; byl přijat model „tlaku vědy“ (*science push*), podle kterého se moderní vědění prosazuje od akademické vědy k průmyslové vědě a následně v růstu techniky, která umožňuje sociální rozvoj. V 80. letech minulého století si však nové zkušenosti o sociálních důsledcích rozvoje techniky vynutily změnu v přístupu k předvídaní budoucnosti pomocí rozvoje techniky. Těžiště se přeneslo na hodnocení sociálních důsledků techniky (*technology assessment*). Zjišťované negativní důsledky měly působit na výzkum a orientovat vědu na pozitivní efekty. V současnosti je však stále zřejmější, že nestačí reflektovat a působit na vědu jen prostřednictvím jejích výsledků, „výstupů vědecké činnosti“. Je nezbytné také ovlivňovat její vstupy, způsob jejího růstu. Tím ovšem byla nastolena (civilizačně důležitá) otázka, kdo by měl ovlivňovat růst vědeckého vědění. Prakticky se vynořuje problém vztahu vědy a demokracie, jenž se obecněji prosazuje v institucionálních změnách vědy (rekonceptualizací její autonomie); v oblasti prognostické činnosti se projevuje uplatněním nových přístupů a postupů – tzv. technických výhledů (*technology foresight*). Současné formy předvídaní se vyznačují komunikativními a participativními rysy a jsou spíše spojeny se zákonodárnými než exekutivními orgány moci (jde zejména o oblast zákonodárství, i když také o vhodné regulativní prostředky exekutivních orgánů).

Souběžně s proměnami forem předvídaní probíhá také diskuse o povaze moderního diskursu a jsou formulovány možnosti jeho uplatnění v (post)moderních podmínkách. Postmoderní kritika moderního diskursu, která upozorňuje na vyčerpání metafyzických ontologických a epistemologických představ, je vnímána s veškerou vážností a hledají se možnosti postmetafyzické interpretace moderního diskursu. Lze ovšem přijmout stanovisko o konečném rozpadu moderního diskursu a pak jakékoliv výpovědi o budoucnosti jsou bezpředmětné. Možnost prognózování lze ovšem také odmítnout z liberálních pozic, neboť ty vidí zdroje vědění o budoucnosti v činnosti sebevědomých, odpovědných a sa-

mostatně se rozhodujících občanů a jakoukoliv výpověď mimo tento kontext považují za kontraproduktivní. Sociální studia však zřetelně potvrzují, že za tohoto předpokladu je budoucnost „kolonizována“ korporativními zájmy; demokraticky a komunikativně založené usilování o budoucnost je důležitým předpokladem pro udržení demokratických forem vládnutí. Na fólii tohoto poznání je také srozumitelný výše uvedený vývoj forem prognózování. V podmínkách současných moderních společností je ovšem vědění, které je produkováno ve prospěch možných trendů rozvoje, velmi široce distribuováno a uplatňuje různé formy kodifikace tohoto vědění do sociálně přijatelných a zavazujících forem. Výzkum a reflexe těchto forem je teprve v počátcích. Zatím je však jasné, že výpovědi o budoucnosti nemohou být založeny jen na věcných argumentech nebo jen na utopických představách, ale oba tyto aspekty musí být přítomny a vyváženy (Giddens [1998] navrhuje pojem „utopický realismus“ pro charakteristiku takového přístupu), musí obsáhnout jak expertní vědění, tak i vědění symbolické (pracovat s metodami vysvětlení i porozumění) a využívat všech komunikačních forem, které umožňují dorozumění mezi odborníky navzájem i odborníky a laickou veřejností. Význam těchto aspektů lze podtrhnout tezí, že úlohou odborných (tedy kritických) výpovědí o možné budoucnosti je spíše vytváření prostředí a prostředků pro možné dorozumění než podkladů pro politické rozhodování.

Výše uvedená teze nabízí možnost (ale i vyžaduje) přejít k poslední obecnější otázce, na kterou jsem chtěl upozornit – otázce o postavení a úloze sociálních věd, o jejich vztahu ke společnosti. K výše uvedenému přehledu vývoje forem předvídaní je nutno doplnit, že naznačená trajektorie byla podmíněna právě změnami vztahů mezi sociálními vědami a společností, které byly doprovázeny institucionálními změnami na obou stranách. S určitou nadsázkou lze formulovat stanovisko, že uplatněná forma prognózování současně vypovídala o vztazích mezi vědou a společností a přechod k nové formě prognózování pak o změnách ve společnosti. V *Průvodci* je uveden příkladný, a obecně uznávaný, model změn těchto vztahů [Gibbons 1994], který lze charakterizovat jako moment postupujícího procesu deetatizace, komercializace a demokratizace výzkumných organizací, jenž probíhá na fólii růstu významu vědeckého vědění ve společnosti. I když dnes poznatky o těchto vztazích pokročily, lze využít vypovídací schopnost tohoto modelu pro charakteristiku situace v ČR. Tu lze zařadit do fáze ustupujícího vlivu etatizace a zatím velmi zárodečných forem vlivu soutěživých forem sociální koordinace (trhu a pluralitní demokracie). Tím chci říci, že zpracování sociálních výhledů u nás musí čelit nejen obecně platným metodologickým problémům, ale i nepříznivým okolnostem, které se týkají vztahů vědy a společnosti.

Posledně uvedené poznámky o povaze a podmínkách prognózování nabízejí možnost vrátit se k textu *Průvodce* a doplnit mé stanovisko k jeho obsahu. Pozitivním rysem studie je skutečnost, že učinila první krok v značně obtížném poznávacím terénu, jenž je navíc nepříznivě ovlivňován jak přílišnou heterogeností sociálních věd, tak i nedostatečně rozvinutými formami interakce mezi vědou a společností, jejichž potřeba je vyvolávána aktuálním tlakem modernizačních vlivů. Další pozitivní rysy spatřuji v prosazování komunikativních faktorů do kontextu prognostické činnosti. Dva z nich mají explicitní podobu: široká účast odborníků na přípravě studie, včetně odborníků, kteří působí mimo akademické instituce i exekutivní orgány; výrazné zahrnutí sociokulturních témat do předmětu strategických úvah, jejichž řešení se neobejde bez uplatnění komunikativních postupů

a důrazu na vliv komunikativních prostředí (tento aspekt přesvědčivě zdůrazňuje text o formativním vlivu kultury – kapitola II.C1). Posledně jmenovaný aspekt (komunikace a komunikovatelnosti) však současně poukazuje na slabinu studie, kterou vidím ve značném vlivu reformně instrumentálních přístupů. Je to patrné zejména v těch tématech, kde se usiluje o univerzální systematizaci poznání problémů, i když mají povýtce symbolickou povahu, a nelze je tedy regulovat tradičními přímými prostředky, včetně pomocí *ex ante* zvolené strategie. Tento deficit jsem vnímal zejména v interpretaci tématu týkajícího se problémů kvality a udržitelnosti života, a také ve strategických koncepcích zaměřených na ty oblasti, které jsou svou povahou ambivalentní (občanské a národní sebevědomí, multikulturní postoje) nebo založené na otevřenosti a sociální pohyblivosti (zkompletování politického systému, otevřená společnost, konsolidace občanského sektoru). V komunikativní perspektivě vzniká i otázka, jak učinit takovou práci srozumitelnou pro co nejširší okruh čtenářů, jenž by překračoval i rámec akademické obce. Navržený způsob různých možností čtení textu, jenž bere v úvahu různý profil možných čtenářů, podporuje význam srozumitelnosti, avšak omezuje nejen okruh, ale i význam prognostických prací. Schůdnou cestou by bylo možná zpracování souhrnu, jenž by dokázal uvést studii tak, že by spojovala oba aspekty – celistvý pohled na sociální situaci a potřebu rozhodování ve funkčně vymezených oblastech.

KAREL MÜLLER vyučuje sociologii na Fakultě humanitních studií UK. Ve své badatelské a výzkumné práci se věnuje sociálním a ekonomickým studiím vědy a techniky. Habilitační práci věnoval industriálním souvislostem ekonomického růstu (VŠE); současný výzkum orientuje na sociokulturní problémy inovačních procesů v kontextu moderních společností. Účastnil se řady srovnávacích výzkumů vědy, techniky, vzdělání a inovací, jejichž výsledky byly publikovány v mezinárodních časopisech a monografiích.

Literatura

Bílá místa 2002. Praha: CECEFSV UK.

Gibbons, M. at al. 1994. *The New Production of Knowledge*. London: SAGE Publications.

Giddens, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Vize rozvoje České republiky do roku 2015 2001. Praha: CECEFSV UK.

Wallerstein, I. at al. 1998. *Kam směřují sociální vědy*, zpráva Gulbenkianovy komise o restrukturalizaci sociálních věd. Praha: Sociologické nakladatelství.

Wolfensohn, J. D. 1999. *A Proposal for a Comprehensive Development Framework*. Mimeo, Washington D. C.: World Bank.